

“КАНЗУДДАҚОИҚ” АСАРИ ҲАНАФИЙ МАЗҲАБИНИНГ МЎЪТАБАР МАНБАЛАРИДАН БИРИ СИФАТИДА

Фарҳод Жўраев

*Имом Бухорий номидаги Тошкент
ислом институти “Ақоид ва фикҳий
фанлар” кафедраси мудири*

Таянч сўзлар: *фикҳ, фақиҳ, фикҳий мазҳаб, ҳанафий, матн, мухтасар, мужтаҳид, муфассал, шарҳ, хазина, илм, нозик, асар, масала, ҳуқуқ, иллат, далил, имом.*

Ключевые слова: *юриспруденция, юрис, юридическая доктрина, ханафи, текст, краткое, трудолюбивый, детализированный, объяснить, сокровище, образование, мучной, работа имеет, вопрос, права, причина, доказательства, имам.*

Key words: *jurisprudence, law, legal doctrine, hanafi, text, short, hard work, detailed, explain, treasure, education, flour, work has, question, the rights, cause, evidence, the imam.*

Буюк тарихимиз сарлавҳаларини варақлар эканмиз, диёримиздан етишиб чиққан олимлар илмнинг барча соҳаси ривожига ўзларининг беқиёс ҳиссаларини қўшганларига гувоҳ бўламиз. Улар араб тили, тафсир, ҳадис, ақоид ва фикҳ-шариат қонун қоидалари[1] илмларига оид бетакрор асарлар битиб, ислом умматига тақдим қилганлар. Уларнинг бой илмий-маънавий ва маърифий мероси ҳанузгача ўз қийматини йўқотмаган. Диёримиз уламолари ва уларнинг асарлари нафақат ўз юртларида, балки бутун дунёда шуҳрат қозонган.

Ана шундай олимлардан бири Ҳофизуддин Абул Баракот Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Маҳмуд Насафий (1027-1301)дир[2]. Хайруддин Заркалийнинг “Ал-аълом” деган китобларида айтилишича, у зот Насаф, яъни ҳозирги Қарши шаҳрининг яқинидаги, Қовчин деган қишлоқда таваллуд топган эканлар. Бу улуғ алломанинг таваллудлари салкам 1000 йил бўлибди.

Абул Баракот Насафий раҳимахуллоҳ Абу Мансур Мотуридий асос солган мотуридия ақидавий мазҳаби уламоларининг энг машхурларидан бўлиб, ушбу таълимотнинг ёйилишига энг кўп ҳисса қўшган. Ўша вақтда чиққан мўътазилия, жаҳмия, карромия, ботилия каби оқимларнинг носоғлом фикрларига қарши курашганлар, уларга ишончли ҳужжатлар билан қаттиқ раддия берганлар. У зотнинг динимиз софлигини сақлаш йўлидаги хизматлари мана шу ерда яққол намоён бўлади. Бу зот ўз даврида пайдо бўлган турли адашган оқимларга қарши турганлар. У зотнинг биринчи узтозлари – оталари Муҳаммад ибн Муҳаммад бўлганлар. У зот ҳаётларининг кўп қисмини Самарқанд ва Бухорода ўтказганлар. У даврларда Самарқанд ва Бухоро Ислом оламининг кўзга кўринган

илм марказларидан эди.Абул Баракот Насафий раҳимахуллоҳ қомусий олим сифатида диний илмларнинг барча соҳасида асар битган[3].

Имомга замондош бўлган ва кейин келган уламоларнинг барчаси бир овоздан у зотнинг барча илмларда пешво эканини эътироф этишган. Уламоларнинг тажимаи ҳоллари борасида ёзилган китоларда у зот ҳақида “Шайх, улуғ имом, пешқадам аллома, Ер аҳлининг устози, суннат ва фарзнинг жонлантирувчиси, Қуръон маъноларини кашф қилувчи, таъвилнинг нозик жиҳатларини билувчи, Илоҳий калом таржимони, маъоний ва баён илмлари соҳиби, фикҳ ва усул ал-фикҳнинг билимдони, ақлий ва нақлий масалаларнинг таянчи, дин ва миллат ҳимоячиси, ислом ва мусулмонлар етакчиси, пайғамбарлар илмлари меросхўри, етук мужтахид, муҳаққиқ олимларнинг машҳури” каби сифатлар битилган. Шунингдек, “Ҳофизуддин – динни ҳимоя қилувчи”, “Алломаи дунё – дунё уламози” ва “Қуръон таржимони” каби лақабларга ҳақли равишда сазовор бўлган[4].

Маълумки, ҳар бир мазҳабнинг фикҳий матн китоблари мавжуд. “Фикҳ” сўзи луғатда дақиқ фаҳми, яъни бир нарсани нозик жойларигача тушунишни англатади. Ана шундай малакага илмий малакага эга бўлган одамни “фақиҳ” дейди. Шариат истилоҳида эса шаръий далиллардан фаръий ҳукмларни чиқаришга “фикҳ” дейилади. Ушбу таърифдаги “шаръий далил” истилоҳидан асосан Қуръони карим оятларини ва Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг суннатларини тушунамиз. “Фаръий ҳукмлар” эса луғатда аслийнинг тескариси, яъни шохобча, кичик аҳамиятли деган маънони англатади. Шариатда эса ибодат ва муомалотларни ўз ичига олувчи ҳукмлар фаръий ҳукмлардир. Бир сўз билан айтганда фикҳ илми – Ислом шариатидаги амалий ҳукмлар ҳақидаги илмдир. Фикҳ илмида матн услубида ёзилган асарлар ибораларининг қисқалиги, ўқилиши осонлиги, далил ва ҳужжатлари зикр этилмагани, заиф ривоятлар ва кучсиз сўзлар учрамаслиги ҳамда энг аҳамиятли масалалар зикр қилингани ва унга кетадиган вақтнинг тежалиши билан батафсил ёзилган фикҳий манбалардан ажралиб туради. Уламоларимиз томонидан ҳанафий фикҳига доир кўплаб фикҳий матнлар ёзилган. Буларга мисол тариқасида “Мухтасарул Таҳовий”, “Ҳизонатул фикҳ”, “Мухтасарул Кархий” ва “Тухфатул фуқаҳо” каби асарларни зикр қилиш мумкин. Бироқ кейинги уламолар “Мухтасарул Қудурий”, “Виқоятур ривоя”, “ал-Мухтор лил фатво” ва “Канзуд дақоиқ” асарларини ҳанафий фикҳидаги энг мўътабар фикҳий матнлар, деб эътироф этишган.

Абул Баракот Насафийнинг “Канзуд дақоиқ” асари ана шу мўътабар фикҳий матнлардан бири бўлиб, улар орасида ўзига хос ўринга эга. Ибн Обидин раҳматуллоҳу алайҳ ушбу китобни таърифлаб: “Албатта, “Канзуд дақоиқ” ҳанафий мазҳабидаги мўътабар матнлардан бўлиб, мазҳабдаги масалаларни нақл қилиш учун битилгандир”, деган[5].

Ушбу китобнинг тўлиқ номи “Канзуд дақоик фи илмил фуруъ” (Фуруъ илмида нозик масалалар хазинаси) бўлиб, муаллифнинг “ал-Вофий фил фуруъ” (Фуруъул фикҳ борасида вафо қилувчи) асаридан қисқартириб олинган[6]. Муаллифнинг ўзи асар муқаддимасидатолиби илмларнинг кенг ва катта ҳажмли китобларни ўқишдан зерикишлари, инсон табиати қисқа битилган китобларга рағбатли эканлигива вақт тежалиши сабабли ушбу китобни ёзганини айтган.

Асарнинг қисқалиги ва уни “Канзуд дақоик” деб номланиш сабабини имом Бадруддин Айний ушбу асар шарҳи бўлмиш “Ромзул ҳақоик”нинг муқаддимасида қуйидагича баён қилган: “Асарда салафи солиҳлар жамлаган масалалар кўплиги эътиборидан муаллиф асарни “Канз - хазина” ва ушбу масалалар ниҳоятда қисқа ва нозик тарзда баён қилингани сабабидан “дақоик - нозик” деб номлаган. Асар қийин ва мушкил ўринлардан холи ҳамда одамлар муҳтож бўладиган “Фатво” ва “Воқеот” масалалари билан зийнатланган”[7].

Ҳанафий мазҳаб уламолари ушбу асарга кўп аҳамият қаратганлари ва улар наздида юқори даражага эга эканлигидан асарга ёзилган шарҳ, таълиқ, ҳошия ва манзумаларюздан ортади. Ҳатто кейинчалик имом, фақиҳ, қози ва муфтийлик даражасига етган йигирмадан ортиқ илм толиблари ёдлаб чиққан[8].

Муаллиф ушбу қисқа асарда фикҳнинг барча бобига тегишли қирқ мингта масалани келтирган. Бироқ ушбу масалаларнинг бирортасини далили зикр қилинмасдан, гоҳо иллатлари баён қилиб кетилган холос. Энг муҳими одамлар ўртасида кўп воқеъ бўладиган масалалар билан чекланиб, нодир масалаларга тўхталмаган. Асарда барча масалалар имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳу алайҳнинг сўзи асосида келтирилган. Фақат ўнтага яқин масалада икки имомнинг сўзи олинган. Шу сабабдан ҳам асарни ўқиган киши ҳанафий мазҳаби фақат имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳу алайҳнинг сўзидан иборат бўлса керак, деган фикрга бориб қолади.

Юқорида айтилганидек, асарда далиллар ва ихтилофларга тўхталмаган, балки машҳур мужтаҳидларнинг исмларига белги қилиб, бош ҳарфлари берилган холос. Масалан, “ҳа” ҳарфи Абу Ҳанифа, “син” Абу Юсуф, “мим” Муҳаммад, “за” Зуфар, “фо” Шофий, “коф” Молик, “вов” ҳанафий мазҳаби олимлари ривоятлари учун белги қилиб олинган [9].

Асар Имом Абу Ҳанифанинг машҳур шогирдлари имом Муҳаммаднинг “ал-Жомиъус-сағир”, “ал-Жомиъул-кабир”, “аз-Зиёdot” (Зиёда масалалар) асарлари ҳамда Имом Қудурийнинг “Мухтасарул-Қудурий”, Имом Абу Ҳафс Насафийнинг “Манзуматул-хилафият» (Қиёсий ҳуқуқшуносликка оид назм) ва фатво китобларидаги турли масалаларни ўзида жамлаган. У фикҳга оид барча китоблар каби таҳорат китобидан бошланган. Лекин “Ҳидоя”, “Мухтасарул-виқоя” (Виқоянинг қисқартирилгани) каби асарлардан фарқли ўлароқ “фароиз”, яъни мерос илми боби ҳам киритилган. Асар тартиб жиҳатидан Муҳаммад ибн

Ҳасаннинг “ал-Жомиъус-сағир” китобига ўхшаб яхши тартибланган ҳамда дақиқ сўзлар, қисқа ва лўнда иборалар қўлланилган.

Асарнинг иборалари қисқалигидан ташқари, яна ўзига хос бир жиҳати фикҳий масалалар баён қилинган ўринда кўринади. Яъни, бир масалани баён қилишда айрим ўринда масала тўлиқ берилмаган. Фақат муаллифнинг ўзи тушунадиган ҳарфлардан ташкил топган сўз келтирилган. Ҳар бир ҳарф хос бир сўзга далолат қилиб, бундан муаллиф нимани ирода қилганини бошқа фикҳий манбаларда келган шунга тегишли масалалар орқали билиб олинади. Бунга қуйдагиларни мисол қилиш мумкин:

Муаллиф асарнинг “Сувнинг ҳукмлари” бобида “Қудуқ масаласи “жаҳт” дир”, деган. Бу билан “Агар бир жунуб одам суви бор қудуққа тушиб кетса, ушбу одам ва сувнинг поклик ҳукми нима бўлади?” деган масалага жавоб беришни кўзлаган. Масаланинг баёни: Имом Абу Ҳанифанинг наздида одам (нажас) нопоклигида қолади ва сувни ҳам нопок қилади. Бунга “ж” ҳарфи билан ишора қилган. Имом Абу Юсуфнинг наздида одам нопоклигида ва сув ўз пок ҳолида қолади. Бунга “ҳ” ҳарфи билан ишора қилган. Имом Муҳаммаднинг наздида одам покланади ва сув (тоҳир) поклигича қолади. Бунга “ ط- т” ҳарфи билан ишора қилган. Яъни, “нажас” сўзидаги “ж”, “ҳоли” сўзидаги “ҳ” ва “тоҳир” сўзидаги “т” ҳарфларини олиб, “жаҳт” деб ишора қилган.

“Намоз китоби”да булутли кунда шошилтириб ўқиш суннат бўлган намозларни баён қилишда “булутли кунда “айн” ҳарфи бор намозлар...”, деган. Бу билан “аср” ва “хуфтон” намозларини ирода қилган.

Муаллиф мана шунга ўхшаш қисқартмаларни “намозда қўл кўтариш суннатлар бўлган ўринлар” ва “ҳибани қайтариб олиш мумкин бўлмаган ҳолатлар” каби масалаларни баён қилишда ҳам ишлатган.

Хулоса қилиб айтганда, бу китоб мухтасар шаклда ёзилган манбаларнинг энг мухтасари ҳисобланади. Бу асарни ўқиган толиби илм қисқа фурсатда фикҳнинг барча бобларидан бохабар бўлади. Хусусан, ҳанафий фикҳи бўйича мазҳабдаги аслий масалаларни ўрганиб чиқади. Ўрни келганда кўпроқ фикр юритиб, мужмал жойларини кашф қилишга уринади. Бу эса фикҳий масаларни тўғри тушунишга малакасини оширади. Тўғри тушунган фақиҳ тўғри амал ва тўғри ҳаракат қилишга интилади. Зеро, Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом: **“Аллоҳ кимга яхшилиқни ирода қилса, уни динда фақиҳ қилиб қўяди”**, деганлар.

Демак, дин таълимотларини яхшитушундиган бўлиш банда учун катта бахт-саодатдир, унга Аллоҳ таоло яхшилиқни ирода қилганининг аломатидир. Яратган Эгамиз ҳаммамизни илмли, илмига амал қиладиган олим ва олима, солиҳ ва солиҳа инсонлардан қилсин! Амийн!

АДАБИЁТЛАР

- 1) А.Мадвалиев. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” 4-жилд. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. Тошкент: 2007. 350-б.
- 2) Ал- Қураший. Ал-Жавоҳирул музийя фи табақотил Ҳанафия. 2/295.
- 3) www.mehrob.uz Сайид Раҳматуллоҳ Термизий ҳафизахуллоҳ. Абу Муин Насафийнинг ҳаёти. 15.11.2017.
- 4) Ибн Туғрий Бурдий. Ал-Манҳалул софий вал муставфо баъдал вофий. 2/72.
- 5) Ибн Обидин. Роддул мухтор. 1/256.
- 6) Ҳ.Аминов. С.Примов. Ҳанафий фикҳи тарихи, манбалари ва истилоҳлари. 174-бет.
- 7) Абул Баракот Насафий. Канзуд дақоиқ. 45-бет.
- 8) Абул Баракот Насафий. Канзуд дақоиқ. 47-бет.
- 9) Абул Баракот Насафий. Канзуд дақоиқ. 55-бет.